

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81'371

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.34.2.9>

НОМІНАЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ В АНГЛІЙСЬКІЙ НАРОДНІЙ МОВІ XIX СТ.

NOMINATIONS DESIGNATING A PERSON IN THE VERNACULAR ENGLISH OF THE SIXTH CENTURY

Пальчевська О.С.,

orcid.org/0000-0002-2090-4870

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов та перекладознавства

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Шмагало С.В.,

orcid.org/0009-0004-8082-4487

студентка IV курсу

Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Стаття присвячена аналізу номінацій народної мови на позначення людини в контексті лінгвокультурної мотивації внутрішньої форми слова, етимологічної реконструкції його значення з урахуванням принципів антропоцентризму та етноцентричної спрямованості. Автори зазначають, що лінгвокультурна мотивація номінації розглядає зв'язок культури та мови, відображення національних традицій, світогляду, релігії в конкретних мовних одиницях. Культурні чинники часто є ключовими у формуванні та еволюції слів. Наприклад, багато англійських народних лексем XIX ст., що позначають людину містять компоненти-гіпероніми типу *man, woman, brother, wife* та ін., які маркують композити, юкстапозити та двокомпонентні утворення на позначення професій, соціального та родинного статусу, тощо. До вмотивованих номінацій на позначення людини відносимо лексеми та фразеологічні звороти з експресивною характеристикою зовнішніх чи внутрішніх якостей означуваного: поведінки, вигляду, способу дії і т.п. Такі номінації наділені більш чи менш постійною ознакою, що дає змогу реконструювати національно-культурні образи, які покладено у їхню основу. За способом утворення превалюють метафоричні номени, фразеологізми та фразеологізми-порівняння, які встановлюють схожість ознаки того, що номінується з людьми, місцями, тваринами, предметами, міфічними істотами і т.д.

Реконструкція образу номінацій народної мови – це процес відтворення первісного значення та образу, що стоїть за певними словами чи виразами, які використовуються у повсякденній мові людей. Цей процес включає аналіз внутрішньої форми слів, їх етимології та лінгвокультурної вмотивованості. Етимологічний аналіз дозволяє дослідити походження слова, його історичне коріння та еволюцію становлення значення та форми, виявити комплексні культурні, історичні, соціальні та інші чинники, що вплинули на утворення та розвиток слова.

Ключові слова: народна мова, етимологічний аналіз, лінгвокультурна вмотивованість, внутрішня форма, антропоцентризм.

The article is devoted to the analysis of the vernacular nominations for a person in the context of internal form of the word linguistic and cultural motivation, etymological reconstruction of its meaning taking into account the principles of anthropocentrism and ethnocentric orientation. The authors note that the linguistic and cultural nomination motivation considers the relationship between culture and language, the reflection of national traditions, worldview, and religion in specific linguistic units. Cultural factors are often key in the formation and evolution of the words. For example, many nineteenth-century English vernacular lexemes denoting a person contain hypernym components such as *man, woman, brother, wife*, etc., which mark composites, juxtaposites and two-component formations denoting professions, social and family status, etc. Motivated nominations for a person include lexemes and phrases with expressive characteristics of the external or internal qualities of the signifier: behaviour, appearance, mode of action, etc. Such nominations are endowed with a more or less permanent feature, which makes it possible to reconstruct the national and cultural images that form their basis. The method of formation is dominated by metaphorical nomens, phraseological units and phraseological units of comparison, which establish the similarity of the feature of the nominated object with people, places, animals, objects, mythical creatures, etc.

The reconstruction of the vernacular nominations image is the process of recreating the original meaning and image behind certain words or expressions used in people's everyday speech. This process involves analysing the internal form of words, their etymology and linguistic and cultural motivation. Etymological analysis allows us to investigate the origin

of a word, its historical roots and the evolution of its meaning and form, to identify complex cultural, historical, social and other factors that influenced the formation and development of a word.

Key words: vernacular, etymological analysis, linguistic and cultural motivation, internal form, anthropocentrism.

Постановка проблеми. У сучасній теорії мови активізуються дослідження, яким притаманне поєднання лінгвістичних та екстралінгвальних факторів, що впливають на способи вербалізації та кодифікації уявлень людини про оточуючий світ та саму себе як носія певної культури в рамках антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у зіставному аспекті лінгвокультурологічної семантики народних лексем на позначення людини означуваного періоду на матеріалі близько неспоріднених мов не представлене у сучасному українському мовознавстві, що й викликало прагнення спроби багатоаспектної систематизації таких одиниць (А. Вежбицька, Р.М. Кісінг, J. Bartminski, R. Grzegorzycowa тощо). Необхідність такого аналізу у дусі антропоцентризму із урахуванням новітніх досягнень лінгвокультурології та етнолінгвістики, а також детермінація статусу «народної» картини світу кожної з порівнюваних мов у відношенні до наївної картини світу і зумовлюватимуть **актуальність** цієї розвідки.

Внутрішня форма слова розкриває мотиваційний зв'язок між значенням слова та його зовнішньою формою [4]. Вона дозволяє зрозуміти, які асоціації, образи або історичні умови призвели до появи цього слова та відображає етимологічне значення, тобто первинне значення, яке було закладене в лексему на момент її утворення [5].

У нашій розвідці використовується мотиваційний аналіз з елементами етимологічної інтерпретації, під час якого «розкривається» інформація, що міститься у внутрішній формі мовних одиниць, яка є найстійкішою, системно закріпленою та соціально значущою [1]. Вона ж дає змогу виявити суттєві для носія мови зв'язки між поняттями / явищами, свідчить про спосіб бачення носієм мови того чи іншого факту дійсності. Основною одиницею аналізу є мотиваційна модель, що виявляється під час зіставлення значень мотивуючого та мотивованого слова. При цьому важливим виявляється встановлення мотиваційної ознаки, що покладена в основу номінації та визначає вибір тих об'єктів дійсності, що пов'язуються у свідомості носія мови з досліджуваним поняттям (чоловік, жінка, дитина тощо) [6].

Вибір мотиваційних ознак визначається певною логікою, за якою стоїть етнокультурний контекст сприйняття й оцінювання людини, що має

особливий статус. У зв'язку з цим пошук причин виокремлення того чи того мотиваційного смислу також важливий. Умовними ланками мотиваційної логіки і, відповідно, одиницями аналізу на цьому рівні є мотиви номінації. Процес визначення мотивів має інтерпретаційний характер, оскільки нерідко причина вибору саме цієї ознаки (тобто власне мотивація) та потребує звернення до екстрамовних сутностей – ментальних образів, міфологічних уявлень, ритуальної сфери або практичного досвіду [2].

У лексиці народної мови уявлення про людину відображені багатогранно. При позначенні останньої носій народної мови звертає увагу практично на все: на зовнішній вигляд, діяльність людини, моторику, характер взаємовідносин у соціумі, ставлення до людини тощо, – що знаходить відображення в образах, покладених в основу таких номінацій.

Метою нашої розвідки є намагання проаналізувати внутрішню форму народних лексем XIX ст., що позначають людину та містять компоненти-гіпероніми типу *man, woman, brother, wife* та ін., які маркують композити, юкстапозити та двокомпонентні утворення на позначення професій, соціального та родинного статусу, тощо.

Дослідження внутрішньої форми слова вміщує аналіз етимології, семантики та вмотивованості слова. Це дозволяє виявити, як первинне значення слова відображається в його сучасному вжитку, а також як змінюється значення слова з часом. Таким чином, реконструкція внутрішньої форми слова є ключовою для розуміння формування семантики номінації а відображення світогляду носіїв мови на різних етапах історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До вмотивованих номінацій на позначення людини відносимо лексеми та фразеологічні звороти з експресивною характеристикою зовнішніх чи внутрішніх якостей означуваного: поведінки, вигляду, способу дії і т.п. [3]. Такі номінації наділені більш чи менш постійною ознакою, що дає змогу реконструювати національно-культурні образи, які покладено у їхню основу. За способом утворення превалюють метафоричні номени, фразеологізми та фразеологізми-порівняння, які встановлюють схожість ознаки того, що номінується з людьми, місцями, тваринами, предметами, міфічними істотами і т.д.

Їхньому виникненню зазвичай передувала поява прецедентних позначень людини чи місця за подібністю зовнішнього вигляду, якостей, характеристик живого чи неживого предмета.

Серед таких номінацій можна виокремити такі, які позначають соціальний статус. Наприклад, в англійській мові зустрічаємо номінацію *Grass-widow* (буквально – трав'яна вдова) пропаша жінка, яка народила до шлюбу [7]. За даним етимологічного словника «Etymonline» найдавніше зафіксоване значення – «коханка»; алюзія на траву незрозуміла, але зазвичай вважалося, що це згадка про випадковий статевий зв'язок (порівняйте з виразом *give (a woman) a grass gown* «грайливо качати її по траві» (1580-ті рр.), що також є евфемізмом для позначення втрати цноти). Наприкінці 18 ст. ця номінація набула значення «та, що вдас, ніби була заміжня, але ніколи нею не була». На початку 19 ст. вона могла означати «заміжня жінка, чий чоловік зник», також часто застосовувалася як евфемізм в контексті розлученої чи покинутої дружини або незаміжньої жінки, яка народила дитину [8]. Показовою є номінація *Bead-men* – бідні люди, жебраки, які населяли молитовні будинки та притулки для бідних і підносили молитви за упокій душ засновників, де *bead* молитва [7].

Waif-woman – жінка без майна і зв'язків [7]. Лексема *Waif* – у кінці 14 ст., означала «незатребуване майно, залишки, бродяча тварина», від англо-франц. *waif* (13 ст., ст.-фр. *guaif*) «безхазяйне майно», щось загублене. Пізніше лексема набула значення «людина (особливо дитина) без домівки чи друзів», яку вперше було засвідчено 1784 року та виникла в контексті юридичного словосполучення *waif and stray* у значенні «загублений, заблукалий, бездомний» [8].

Mishap child – позашлюбна дитина [7]. *Mishap* – середина 13 ст., «невдача, нещастя, нещасливий випадок», від *mis-* «поганий» + *hap* (n) «удача». Ймовірно, утворилося за аналогією до старофранцузького *mescheance*. Значення «нещаслива подія» з середини 14 століття [8].

На позначення позашлюбної дитини використовуємо також номінацію *Chance-child* [7]. *Chance* – «те, що відбувається, те, що трапляється, подія» (добра чи погана, але частіше погана), особливо несподівана, непередбачена або непідвладна людині, також «удача, жереб, фортуна», добра чи погана; у позитивному значенні «можливість, сприятлива випадковість»; також «непередбачена або несподівана подія, те, що може статися або не статися, або не здійснитися». Походить від старофранцузького *cheance*

«випадок, випадковість, фортуна, удача, ситуація, падіння костей» (12 ст., сучасне французьке *chance*), від вульгарної латини **cadentia* «те, що випадає», термін, що використовується в грі в кості, від середнього роду множини латинського *cadens*, дієприкметника теперішнього часу *cadere* «падати» (від пінського кореня **kad-* «падати»). В англійській мові часто вживається у множині, *шанси*. Поняття «можливість» і «випадковість» цього слова такі ж старі, як і запис про нього в англійській мові, і зараз майже витіснили його первісне поняття «простого виникнення» [8].

Чи не найчисленнішою виявилась група лінгвокультурам на позначення професій. Яскравим прикладом таких номінацій є *Candy-man* – продавець «цукерок» [7]. Де *Candy* – наприкінці 13 ст., «кристалізований цукор», від старофранцузького *çucres candi* «цукрові цукерки», зрештою від арабського *qandi*, перського *qand* «тростинний цукор», ймовірно, від санскритського *khandā* «шматок (цукру)», можливо, від дравідійського (порівняйте тамільське *kantu* «цукерка», *kattu* «тверднути, згущуватися»). Значення поступово розширилося (особливо в США) і до кінця 19 ст. означало «будь-який кондитерський виріб, основою якого є цукор». У Британії – це *цукерки*, причому *цукерками*, як правило, називають солодощі, виготовлені лише з вареного цукру і розфарбовані в яскраві кольори [8].

Юкстапозит *Cattle-man* використовується на позначення працівника ферми, який доглядає за коровами [7]. У 13 столітті це слово просто означало «власність», від середньовічного латинського *capitale*, «майно або запаси». Минуло близько 300 років, перш ніж слово «*cattle*» стало означати «корови» [9].

Crock-man – людина, яка продає глиняний та звичайний посуд [7]. Значення слова *crock* Середньоанглійське *crokke*, від давньоанглійського *crocc*, *crocca* «горщик, глиняна посудина, глечик або банка», від прагерманського **krogi* «глечик, горщик» (джерело також давньофризського *krocha* «горщик», давньосаксонського *kruka*, середньонідерландського *cruke*, голландського *kruik*, давньоверхньонімецького *kruog* «глечик», німецького *Krug*, давньоскандинавського *krukka* «горщик»). Такі номінації походять з того ж джерела, що й середньоірландське *crocan* «горщик», грецьке *krossos* «глечик», старослов'янське *krugla* «cup». Зокрема, посудина для їжі, масла, молока тощо, або для приготування їжі; зазвичай глиняна посудина, але іноді з латуні або заліза. З 19 ст. використовується як образ нікчемного сміття, можливо, від використання посуду в якості горщиків.

Але існували й інші варіанти використання слова *crock*, наприклад, «стара вівця» (1520-ті роки, шотландська мова), зневажливе позначення виснажених або недієздатних людей (19 ст.). Також порівняйте середньоанглійське *croke*, *crok* «шкаралапа, лущиння», переносно «сміття», нижньонімецьке *krak* «річ, що не має цінності», розмовне англійське *crock* «сажа, бруд» (1650-ті роки) [8].

Delf-man – шахтар, робітник у кам'яному кар'єрі [7]. Середньоанглійське *delven*, від давньоанглійського *delfan* «копати, вивертати лопатою або іншим інструментом, розкопувати». Можливо, воно походить від праїндоевропейського кореня **dhelbh-* (джерело також литовського *delba* «лом», чеського *dlabati*, польського *dlubać* «довбати»; чеського *dlato*, польського *dhuto* «довбати»). Слабкі флексії з'явилися в 14–16 ст. Переносне значення «проводити копітку або тривалу дослідницьку роботу» з'явилося в середині 15 ст. [8].

Garthman – пастух, двірник; той, хто доглядає за худобою [7], де *Garth* – «невелика ділянка обгородженої землі», північно-західне та західне англійське діалектне слово, середина 14 ст., від давньоскандинавського *garðr* «двір, подвір'я, огорожа», споріднене з давньоанглійським *geard* «обгороджена огорожа», від кореня **gher-* (1) «схоплювати, обгородити» [8].

Gaitsman – робітник, зайнятий у вугільній шахті для прокладання проходів або доріг вугільній шахті для прокладання проходів або доріг [7]. *Gaits* – *gate* «шлях або хода, виїзд, подорож», раніше «шлях, дорога, стежка» (бл. 1200 р.) походить від прагерманського **gatwon* «йти» (джерело також давньонімецького *gazza* «вулиця», нім. *Gasse* «шлях, дорога», готського *gatwo*). Значення «манера ходити, перенесення тіла під час ходьби» набуло лексемою з середини 15 століття [8].

Handy-man – механік, слюсар, оброблювач інструментів [7] Згідно етимологічного словника «*handy-man*», «людина, найнята для виконання різних видів робіт», до 1843 року, від *handy* + *man* (n). Поступово розвинулося зі значення «людина, яка здатна до будь-якої роботи» [8].

Bairn's woman – дитяча медсестра, доглядальниця [7], де *bairn* – «дитина» (будь-якої статі або віку), «син або дочка», давньоанглійське *bearn* «дитина, син, нащадок», походить від прагерманського **barnan* (джерело також давньосаксонського *barn*, давньофризського *bern*, давньонімецького *barn* «дитина»; втрачено в сучасній німецькій та голландській мовах), від праїндоевропейського кореня **bher-* (1) «носити», а також

«народжувати дітей». Спочатку це було загальноанглійське слово, в сучасній англійській мові обмежене північною Англією та Шотландією з близько 1700 року. У середньоанглійській мові зустрічалась номінація *bairn-team* на позначення виводка дітей [8].

Bell-woman – плакальниця рибальського містечка. Ходячи від хати до хати, дзвонарка відчиняла двері, дзвонила в дзвоник [7]. *Bell* – «порожнистий металевий інструмент, який дзвенить при ударі», давньоанглійське *belle*, яке має споріднені слова в середньонідерландській *belle*, середньонімецькій *belle*, але не зустрічається в інших германських мовах; можливо, від імітаційного кореня **bhel-* «звучати, ревти» (можна порівняти з давньоанглійським *bellan* «ревти»), яке використовувалось на позначення поділу добового часу на борту корабля дзвонами, які били кожні півгодини [8].

Spae-woman – жінка-ворожка [7]. *Spae* – «про-рокувати, віщувати, передбачати за знаками», де *spa*, північне та шотландське слово, від давньоскандинавського *spa*, споріднене з данським *spraak* «пророчтво» і пов'язане з давньосаксонським *spahi*, давньонімецьким *spahi* «мудрий, вправний», давньонімецьким *spehon* «підглядати». У функції іменника означає «передбачення, пророцтво». Споріднене: *Spae-book* «книга, що містить вказівки для ворожіння». Номінація може мати варіанти *spae-man*; *spae-wife* [8].

Haggis-wife – жінка, яка продає перемелену і приправлену телятину [7]. *Haggis* – страва з подрібнених нутрощів, зараз переважно шотландська, але була поширена по всій Англії до 1700 р., невизначеного походження. Можливо, від старофранцузького *hacheiz* «фарш», від *agace* «сорока», за аналогією з дрібницями, які збирає птах. Існує ще один варіант етимології від давньоанглійського *haggen* «рубати», або безпосередньо від давньоскандинавського *höggva* «рубати, різати, бити, вражати» [8].

Witch-child – зачарована або надприродна дитина [7]. Компонет *witch* – давньоанглійське *wisce* «жінка-чаклунка, чаклунка», у пізнішому вживанні особливо «жінка, яка має зв'язок з дияволом або злими духами і здатна за їхньої співпраці здійснювати надприродні дії», ж. р. давньоанглійського *wicca* «чаклун, чарівник, людина, яка практикує чаклунство або магію», від дієслова *wiccian* «практикувати чаклунство» (можна порівняти з давньонімецьким *wikken*, *wicken* «використовувати чаклунство», *wikker*, *wicker* «віщун»). Словник англійських діалектів

зазначає невизначене походження лексеми. Те, що *wicce* колись мало більш конкретне значення, ніж пізніше загальне значення «жінка-маг, чаклунка», можливо, свідчить наявність інших слів у давньоанглійській мові, що описують більш специфічні види магічного ремесла [8].

Sister-bairn – дитина сестри; двоюрідна сестра по материнській лінії [7]. *Bairn* – «дитина» (будь-якої статі або віку), «син або дочка», давньоанглійське *bearn* «дитина, син, нащадок», від прагерманського **barnan* (джерело також давньосаксонського *barn*, давньофризького *bern*, давньовірменського *barn* «дитина»; втрачено в сучасній німецькій та голландській мовах), від праіндоєвропейського кореня **bher-* «носити», а також «народжувати дітей». Спочатку це було загальноанглійське слово, в сучасній англійській мові обмежене північною Англією та Шотландією з 1700 року. Це була англійська форма первісного германського слова «дитина». Голландське, давньовірменське слово *kind*, німецьке *Kind* походять від доісторичного **gen-to-m* «народжений», від того ж кореня, що й латинське *gignere* [8].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, можна зазначити, що реконструкція вну-

трішньої форми номінацій народної мови – це процес відтворення первісного значення, що стоїть за певними словами чи виразами, які використовуються у повсякденній мові людей. Цей процес поєднує аналіз внутрішньої форми слів, їх етимології та лінгвокультурної вмотивованості. Етимологічний аналіз дозволяє дослідити походження слова, його історичне коріння та еволюцію становлення значення та форми, виявити комплексні культурні, історичні, соціальні та інші чинники, що вплинули на утворення та розвиток слова. Серед номінацій, які позначають людину частотними є такі, які містять містять компоненти-гіпероніми типу *man*, *woman*, *brother*, *wife* та ін., які маркують компоненти, юкстапозити та двокомпонентні утворення на позначення професій, соціального та родинного статусу, тощо. Другий компонент такої номінації у переважній більшості випадків є мотиваційною основою та семантичною домінантою значення слова. Перспективним вважаємо дослідження метафоричних відатропонічних утворень на позначення рослин, тварин, знарядь праці тощо в картині світу народної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аркушин Г.Л. Діалектна назва: мотивація, культурологічний аспект. *Етнолінгвістичні студії*. Вип. 1. Житомир: Полісся, 2007. С. 38–48.
2. Гурбанська С. О. Лінгвокультурологічний аспект досліджень семантичної структури стійких висловлювань з антропонімічними компонентами. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 84–87.
3. Мізін К. І. Лінгвокультурологічна маркованість антропоцентричних усталених порівнянь у німецькій мові. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2013. Книга 4. С. 130–134.
4. Пальчевська О.С. Біблійні прецедентно мотивовані номінації «народної мови» XIX ст. *Львівський філологічний часопис*, 2018 (4), 84–88.
5. Усик Л.М. Когнітивно-ономасіологічна реконструкція оцінного компонента у семантиці фітонімів (на матеріалі назв лікарських рослин у німецькій, англійській, російській та українській мовах): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 21 с.
6. Ханикіна Н. В. Мотиваційна основа дієслів зі значенням зовнішнього й внутрішнього станів суб'єкта. *Одеський лінгвістичний вісник*. № 6, том 1, 2015. С. 1250129.
7. EDD Online. URL: <https://eddonline4-proj.uibk.ac.at/edd/> (дата звернення 15.05.24).
8. Etymonline. URL: <https://www.etymonline.com/columns/post/bio> (дата звернення 15.05.24).
9. Vocabulary.com. URL: <https://www.vocabulary.com/dictionary/cattle> (дата звернення 15.05.24).